

Onko olemassa tosiolevaista?

■ Juha Rikama

Vuosituhannen vaihteessa *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä aloitettu keskustelu fysikalismista tieteellisenä maailmankuvana on taas roihahtamassa ilmiliekkiin. Nyt Kari Enqvist ja Esko Valtaoja, joita vastustajat syyttävät fysikalisteiksi, ovat popularisoidessaan tiedettä lausuneet mielipiteitä erikoisalojensa ylittävistä asioista. Tieteensä tulosten ohella Enqvist ja Valtaoja ovat halunneet kirjoittaa Thomas Mannin ilmausta käyttäkseni myös ”maailmanrunoja”, juuri sitä filosofiaa, johon kyvyttömyydestä heitä syytetään.

Filosofi Juha Himanka käytti aiheesta puheenvuoron *Tieteessä tapahtuu* -lehden numerossa 3/2013. Jatkuva ja kiiivas kiistely asiasta on hyvä esimerkki siitä, miten ihmiset, huipputiedemiehetkin, tulkitsevat samoja ilmiöitä eri tavalla ja miten tulkinta määrää sen, miltä todellisuus näyttää. Enqvistin ja Valtaojan ajattelussa erot ovat suurempia kuin pelkkiä vivahde-eroja. Himanka ei näitä eroja huomaa, mikä heikentää hänen kritiikkinsä painavuutta.

Tärkein ero Enqvistin ja Valtaojan ajattelun välillä on suhtautumisessa niin sanottuun emergenssi-ilmiöön. Emergenssi syntyy, kun abstrahoimalla siirrytään ylempään kuvaustasoon ja samalla syntyy jotain uutta. Emergentismin mukaan tiede tuottaa abstrahoimalla jatkuvasti uutta todellisuutta ja paljastaa sen lainalaisuuksia. Näin on syntynyt lukematon määrä uusia tieteitä, myös ihmis- ja kulttuuritieteet.

Enqvist sanoo, että abstrahointi on todellisuuden karkeistamista, jossa hukataan informaatiota ja jonka vuoksi syntynyt kuvaustaso sisältää vähemmän – eikä siis enemmän – kuin lähtötaso, ja että emergenssissä ei synny uutta itseisainesta, substanssia. Yhtä hyvin voisi sanoa, että todellisuutta näin karkeistettaessa

hukataan sen seurauksena näkyviin tullut uusi todellisuus. Voidaan kysyä, kumpi hukkaaminen on tiedon kokonaisuuden kannalta suurempi vahinko. Abstrahoinnin ansiosta todellisuutta on saatu yhä enemmän näkyviin. Tieteen kehitys perustuu suureksi osaksi uusien kausaalilakien löytämiseen, mutta emergentistien mielestä on dogmatismia ja fundamentalismia kieltää, etteikö maailmassa olisi myös toisistaan riippumattomia, niin sanottuja omalakisista eri kerta-luokan todellisuuksia.

Enqvist on minun lukutapani mukaan ontologinen reduktionisti, jonka mielestä kaikki olevainen, myös ihmisen tajunta ja kaikki kulttuurituotteet, on viime kädessä palautettavissa aineellisiin syihin, atomeihin ja niitä pienempiin yksiköihin. Ainoa tosiolevainen olisi sen mukaan loputon kausaalinen syysuhdeketju, syiden etsimisen ja löytämisen prosessi. Enqvistin mukaan teoriat ja tutkimusmenetelmät ovat välineitä, joiden avulla selitetään takautuvasti todellisuutta, mutta ei tuoteta mitään uutta olevaista.

Valtaojaa voi taas luonnehtia epistemologiseksi reduktionistiksi. Hän näkee teoriat ja tutkimusmenetelmät työkaluina, joiden avulla paljastetaan ja tuotetaan uutta todellisuutta, jolloin siis syntyy uutta olevaista. Hän ei kiellä ilmiöiden välisiä syysuhteita ja syihin palauttavan selittämisen merkitystä. Hän kuitenkin korostaa sitä, että myös niiden seurauksena syntyneellä uudella todellisuudella on itsenäinen asema, ontologinen suvereniteetti.

Valtaoja kuuluu ontologiassaan selkeästi emergentistien ryhmään. Hänelle maailmassa vallitseva emergenssi on itsestäänselvyys, josta saamme kiittää todellisuutemme kaikkien alueiden ihmeitä. Hänen koko tuotantoaan kannattelee visio ihmisen ja hänen luomansa

kulttuurin, myös luonnontieteiden, mutta ei vain luonnontieteiden, ainutlaatuisesta merkityksestä maailmankaikkeuden historiassa. Valtaojalle on ontologisesti yhtä arvokasta etsimisen tuloksena esiin tullut uusi todellisuus ja sen lainalaisuudet kuin takautuvan etsimisen ja selittämisen prosessi, jotka eivät palaudu edeltävän kertaluokan todellisuuden lainalaisuuksiksi.

Käsittelemäni kausalismin ja emergentismin ero liittyy vastakohtaisiin näkemyksiin olevaisen luonteesta. Enqvist edustaa minun lukutapani mukaan fysikalistista monismia, jonka mukaan kaikki ilmiöt voidaan palauttaa fysiikan tutkimaan todellisuuteen ja selittää sen avulla. Pluralistista ajattelua puolestaan edustaa käsitys, että omalakaisia, toisiinsa palautumattomia ja toisistaan riippumattomia todellisuuksia on useita. Universumin, joka on Jumalan ja kaikkien ilmiöiden selittävän teorian eli ”kaiken teorian” ohella monistisen ajattelun ylväin luomus, asemesta on ehkä ääretön määrä multiversumeita. Valtaoja nähdäkseni myöntää tämän ja kuuluu sillä perusteella mielestäni pluralisteihin. Hänen mukaansa esimerkiksi koko evoluution voi ajatella olevan emergenssin tuottamista, jota pelkkien kausaalisten syiden perusteella ei voi ymmärtää eikä ennustaa. Koko maapallon biosfääri voi siis olla yhtä emergenssin juhlaa. Onhan jo molekyylien muodostuminen atomeista ja solujen molekyyleistä selittämätön ihme.

Maailmankuvallinen jännite monismin ja dualismi-pluralismin välillä vallitsee kaikilla elämänaloilla politiikasta ruuanlaittoon ja juridiikasta taiteen tekemiseen. Pyrkimys monismin tarjoamaan yksinkertaisuuteen ja yhtenäisyyteen ilmenee myös Jumala-käsitteen muuttumisena historian kuluessa. Käsitteeni mukaan Enqvistin haaveena on viime kädessä monistinen Kaiken Teoria, jonka avulla voitaisiin palauttaa kaikki tieteet yhteen ainoaan tieteseen, ”kausaaliseen selitystieteseen”, jolloin mitään nykyisistä tieteistä ei enää tarvittaisi. Kansanomaisella viisaudella ilmaistuna reduktionisti ei emergenssiä puolustavan mielestä ”näe metsää puilta”, eikä siis ymmärrä, että metsä on ominaisuuksiltaan ja todellisuudeltaan eri yksikkö kuin puu.

Maallikkolukijalle Enqvistin ja Valtaojan reduktiivisen ja emergentistisen ajattelun ero näyttäytyy joko jyrkkänä asennevastakohtaisuutena tai sitten todellisuudesta saatavan tiedon ontologisena ja epistemologisena perusongelmana, jota ei koskaan voida lopullisesti ratkaista. Molemmissa tapauksissa ne ovat suuria yleistyksiä ja siksi muistuttavat ideologioita, joita ei voi koskaan todistaa matemaattisesti eikä empiirisesti lopullisesti oikeiksi.

Asennetasolla Valtaoja vaikuttaa elämänopintimistilta, joka tervehtii kaikkea uutta syntyvää, syistään kehkeytyvää, suurena ihmeenä ja suurella riemulla. Enqvist tuntuu synkältä pessimistiltä, joka käy armotta uuden syntyvän kimppuun riistääkseen siltä ihmeen sädekehän palauttamalla sen syihinsä. Tietämyksemme tässä vaiheessa on ehkä mahdotonta sanoa, kumpi, Enqvist vai Valtaoja, tieteen totalitaristinen monismi vai sen moninaisuuden salliva, sitä kunnioittava ja siten demokraattinen pluralismi, tuottaa luotettavampaa tietoa olevaisesta. Kulttuurin ja elämän moninaisuutta rakastavan ja sitä luovan ihmisen elämänstrategiaksi Valtaojan ajattelu sopii joka tapauksessa paremmin.

Tässä vaiheessa uskottavin lienee väite, että niin kauan kuin ”kaiken teoriaa” ei ole keksitty, on pakko myöntää toisistaan riippumattomien todellisuuksien ja itsenäisten, omalakisten tieteenalojen tasa-arvoinen olemassaolo. Kun ajatellaan eri tieteenalojen nykyistä ja alati enenevän erikoistumisen aiheuttamaa moninaisuutta – todellista pluralismia –, epäilen, että koskaan löydettäisiin niitä yhdistävä ”kaiken teoria”. Sellaisen löytyminen lopettaisi uusien teorioiden etsinnän, ihmisen koko kognitiivisen pyrkimyksen, ja toisaalta luultavasti pakottaisi useimpien tieteenalojen tutkimat ilmiöt Prokrusteen vuoteeseen. Ehkä kaikkien alojen tiedemiesten olisi syytä pitää mielessä se vanha maksimi, että tiedemiehen suurin kunnia on nöyrytyä sietämään epätäydelliseksi jäävää maailmankuvaa ja kunnioittamaan ihmisen tietokyvyn rajoja. Siis olemaan mielenlaadultaan demokraatti.

Kirjoittaja on filosofian tohtori ja tietokirjailija.